

Rekonstruált örökségek Három színháztörténeti kiadvány

FARKAS NOÉMI

ÖLBEI LÍVIA. *Benned a létra: A Weöres Sándor Színház első tizenhárom éve*. Pécs: Alexandra Könyvesház Kft, 2021. 232 p.

SIRATÓ Ildikó, szerk. „...merő álom”: *Történetek a Soltis Lajos Színház 40 évéből*. Szombathely: Savaria University Press, 2021. 289 p.

TIMÁR András, főszerk. *Mások akartunk lenni: A Szentendrei Teátrum története az alapítástól 2020-ig*. Szentendre: Szentendrei Kulturális Központ, 2021. 476 p.

A múltbeli események feltárásának és feldolgozásának számos apropója közül néha kivételes jelentőséget tulajdonítunk az évfordulóknak: ilyenkor mintha a számvetés meghatározó motivációjával vállalkoznánk olyan felidézésre, amely összegzi az eltelt hosszabb-rövidebb időszakokat. A 2020-as év egyaránt adott alkalmat három nagyon különböző színházi szerveződésnek erre a reflexióra és 2021-ben így jelent meg három kiadvány: a szombathelyi Weöres Sándor Színház első tizenhárom évét, a Jordán Tamás igazgatásával fémjelzett korszakot összefoglaló könyv, valamint a celldömölki Soltis Lajos Színház alapításának negyvenedik és a Szentendrei Teátrum ötvenedik évfordulója alkalmából kiadott kötetek. A három kiadvány három különböző módon közelít a múlthoz, és a tematizált események bemutatásához.

A *Benned a létra* (a mottóként is választott Weöres Sándor-idézetből kiemelt) címet viselő könyv szerzőjét, Ölbei Líviát Jordán Tamás kérte fel, hogy írja meg a leköszönő alapító igazgató vezetése alatt 2007 óta mű-

ködő szombathelyi kőszínház történetét.¹ A *Weöres Sándor Színház első tizenhárom éve* alcím, bár pontosan meghatározza a tárgyalni kívánt időszakot, mégis csak az előszóval és az azt megelőző, vele szemközti oldalon látható képpel teszi egyértelművé, hogy a bemutatás milyen szemszögből történik majd: az előszó (*A létra bennem*) szerzője és a teljes oldalas, a színház nézőterét mutató kép egyetlen szereplője Jordán Tamás.

A kötet tizennégy fejezetben mutatja be a megalapítástól a 2019/2020 évad végéig, pontosabban az igazgatói mandátum 2021. január 31-i lejártáig a színház működését. A fejezetek – a teátrum kulturális-közösségi műsorait az „agora – fórum – találkozóhely” hívószavakkal magába foglaló Thea-tér programot bemutató fejezet kivételével – kronologikusan ismertetik az évadok bemutatóit és a vendéjjátékokat, a társulati változásokat és a színház közösségépítő tevékenységeit. Ritka esetben fény vetül a színház közvetlen, a városi és helyi politikai tényezők által alakított kontextusára, mint a 2012-es és 2017-es igazgatói pályázatok esetében. A fejezetek hossza és az ismertetés részletessége változó: a leginkább részletetekbe menően a színház alapításának körülményeit ismerheti meg az olvasó: a szombathelyi intézményesített színházi élet előtörténetét, az alapító társulatnak a Kamara Savariához kötő-

¹ MERKLIN Tímea, „Pillanatokból épített maradvány”, *Vas Megyei Hírportál*, 2021.02.28, <https://www.vaol.hu/helyi-kultura/2021/02/benned-a-letra-cimmel-irt-konyvet-kolleganonk-olbei-livia-a-weores-sandor-szinhaz-első-tizenharom-everol>.

dő gyökereit és a színház átmeneti és végleges épületeinek kiválasztásával kapcsolatos kérdéseket.

Az impresszumban feltüntetett megjegyzésre alapozva, miszerint a szerző a kötetet elsősorban a *Vas Népében* és az *Ellenfényben* megjelent írásaira alapozta, feltehető, hogy a fejezetek írott tartalma – néhány átkötő vagy felvezető textust leszámítva – korábban publikált kritikák és interjúk egységessé tett és egymásba szerkesztett szövegéből áll. Ez a feltételezés azért nem kaphat bizonyítást ebben a recenzióban, mert a kötet nem használ sem lábjegyzetelést, sem bibliográfiát a források feltüntetésére, így nem elhanyagolható mértékű feladat lenne az eredeti szövegek felkutatása. Bár az egyes évadok produkcióinak ismertetése során olvashatunk részleteket több kritikus írásaiból is, ez minden esetben csak a szerző nevének megemlékezésével és a publikálás helyének szövegközi hivatkozásban történő feltüntetésével – vagyis cím és többnyire dátum nélkül – történik. Így a szerzői szándéknak megfelelően egy olyan zárt egységként tekinthetünk a kiadványra, amely az olvasónak kínált kép felrajzolása közben nem rendelkezik a részletekbe menő, több perspektívát megőrlő bemutató igényével.

Az évadokat áttekintő fejezetek felépítése egységesen egy bevezetővel kezdődik, amelyben röviden összefoglalásra kerül a bemutatók listája, a meghívott rendezők sora, a jelentősebb társulatot érintő változások, és olyan rendkívüli események, mint a második évadban a színház beköltözése az Akacs Mihály utcai felújított épületbe, vagy a 2013/2014. évadra tervezett, de végül az igazgató és a meghívott rendező között felépő konfliktus miatt elmaradó Jeles András-rendezés. A bevezető egység után kisebb alfejezetek tárgyalják az adott évadnak a szerző által jelentősnek ítélt produkcióit, bérletes és bérleten kívüli előadásait, néhány évadnál megemlítve a vendégelőadásokat is. Egyes bemutatók kapcsán kifejezetten részletes, elemzésnek is beillő szövegeket olvas-

hatunk, mint a 2016-os *A falu rosszáról* (r. Mohácsi János) vagy a 2017/2018. (jubileumi) évadból egyedülként ismertetett *A salemi boszorkányokról* (r. Alföldi Róbert) (noha azon kívül még tíz bemutatót tartott ekkor a színház), de általánosságban elmondható, hogy a kiadványban szereplő előadás-leírások nem törekszenek a produkciók részletes dramaturgiai vizsgálatára vagy a *mise-en-scène* érzékletes bemutatására.

Ez a kétségtelenül szubjektív ábrázolás megágyaz azoknak a hosszabb interjúknak, amelyek egy-egy társulati tag vagy meghívott művész hangját szólaltatják meg: ezek bizonyos esetekben egybefüggő szövegbe rendezve képezik egy-egy alfejezet részét (pl. Trokán Péter, Kiss Mari, Orosz Róbert, Nádasdy Ádám), máshol interjúk formátumban saját alfejezetet alkotnak (Alföldi Róbert, Hartai Petra, Jordán Tamás). Emellett számos idézettel van megtöltve a kötet, amelyek az olvasó számára örök talányként megmaradó helyeken és körülmények között hangzottak el; ezek a mondatok, valamint az olvasópróbák részletei és a pirossal és dőlt betűvel szedett, társulati anekdotákat megosztó kiemelések egy sajátos hangulatot kölcsönöznek a kiadványnak. Mintha egy falon figyelő légy vagy egy régi színházi bútordarab perspektívájából látnánk rá erre a tizenhárom évre. A kameránk felvétele folyton váltakozik az egész közeli fókuszú és a távoli, a színház intézményi változásait megfigyelő képek között. Ha a metaforikus képekről a kiadvány szó szerinti képi világára térünk át (fotó: Mészáros Zsolt), akkor ez a fajta kettősség, a megfigyelői proximitás változása megszűnik: a kötet tekintélyes részét jelentő, Pap Kirszta és Bonyhádi Károly által szerkesztett képanyag egyöntetűen kiváló minőségű előadás- és rendezvényfotókból tevődik össze, melyek a mindenkori nézői perspektívát reprezentálják.

Míg a Weöres Sándor Színház történetének bemutatása ott ér véget, ahol az alapító igazgató távozik az évad közepén, a Sirató Ildikó szerkesztésében, „...merő álom”: *Történetek a Soltis Lajos Színház 40 évéből* cím-

mel megjelent gyűjtemény kilép a névadó színész-rendező 2000-ben bekövetkezett tragikus halála által lezárult korszak keretei közül. A celldömölki színház 2001 óta viseli Soltis Lajos nevét, az 1980-ban alapított, addig Sitkei Színkör néven működő társulat ekkor költözött Celldömölkre, ahol eleinte a Kemenesaljai Művelődési Központban, 2004-től pedig az egykori Szikra mozi épületében, immár állandó játszóhellyel folytatták tevékenységüket. Ennek a tevékenységnek alapját az a társulat alkotja, mely nem főállású színészekből, hanem magukat folyamatosan képező, a színház működtetéséhez szükséges sokrétű feladatkört betöltő, „civil” főállással rendelkező tagokból áll és többnyire a színház saját gyerek- és diákszínjátzó csoportjaiból nevelődik ki. Jelentős közönségnevelő, színészképző, valamint országos és nemzetközi szakmai programjaik közül kiemelkedik a nyaranta rendszeresen megszervezett Soltis Lajos Országos Színházi Találkozó (SLOSZT), amelynek programjába olyan társulatok előadásait válogatják be, melyek a közösségi gondolkodás, a társadalmi problémákra való érzékenység, a nyitottság és az elfogadás értékei mentén működnek. A többnyire monodramákból, tantermi és szobaszínházi előadásokból álló fesztiválprogram szakmai-kritikai beszélgetésekkel egészül ki. A társulat jelenléte számottevő a határon túli magyar színjátzó szcénában és jelentős közreműködésben állnak számos hazai független társulattal.

Ez a kép nem egy egységes, kronologikusan felépített leírásból bontakozik ki, hanem negyvenhárom különböző perspektívából megfogalmazott írásból, melyek a Soltis Lajos Színház fennállásának 40. évfordulója alkalmából szervezett rendezvénysorozatra íródtak. „A könyv összefoglalás, baráti beszélgetés, emlékidézés – a lehető legszemélyesebb hangon” (12). A kötetben több műfajban (esszé, levél, kritika, vers, próza) szólalnak meg jelenlegi társulati tagok (Nagy Gábor igazgató, Boda Tibor, Marton Mercédesz, Bozánaszky Anna, Piller Ádám, Erényi Dorottya,

Hérincs Frida, Szivák-Tóth Viktor, Tóth Ákos, Temesi Zsolt, Csula Emil) és akik valaha azok voltak (Marton Márió, Bruckner Anita, Ihász Csilla, Sipos László Márk, Szabó Zsolt Caca), színházi szakemberek és színészek (Erős Balázs, Gergye Rezső, Benkő Sándor, Sándor Júlia), tanárok (Upor László, Tulok Gabriella, Majtényi László), kritikusok, írók és szakírók (Gabnai Katalin, Szűcs Katalin Ágnes, Tóth Zsuzsanna, P. Horváth Mária), rendezők és dramaturgok (Komáromi Sándor, Sándor Júlia, Nagy Péter István, Fábrián Péter, Benkő Bence, Pápai László, Formanek Csaba, Pataki András, Katona Imre), a Soltissal kapcsolatban álló társulatok vezetői (Korvig Magdolna, Komáromi Sándor, Szivák-Tóth Viktor) és celldömölki polgárok (Fehér László, Danka Imréné, Némethné Őri Irma). Írásaikból nem csak a Soltis Lajos Színház negyvenéves működésének története bontakozik ki az olykor átfedésben lévő, mozaikszerűen egymáshoz illeszthető részletekből, hanem a szerzők személyes kapcsolódása is, amely alapvetően meghatározza a beszámoló fókuszának kiindulópontját. A szövegek hat fejezetet alkotnak és kiegészülnek egy függelékkel, melyben tíz évvel korábbi, a Soltis harmincéves fennállásának alkalmából született, de (többségében) eddig még nem publikált írások szerepelnek.

A szövegek nem egy „adatokat, hivatalos értékeléseket és tudományos perspektívát tartalmazó színháztörténeti monográfiát” alkotnak, hanem egy olyan szerveződés négy évtizedének hétköznapijait és ünnepnapjait rajzolják fel, amely egyszerre hordozza magán a független kategóriába sorolt társulatok és a kőszínházi intézmények jellegzetességeit, egyszerre viseli el az „alternatív” vagy „amatőr” és hivatásos jelzőket (11). Minderre elsősorban a színház tevékenységének és szervezeti működésének milyenségéből következtethetünk, hiszen a szövegek – néhány kritika kivételével – nem a társulat esztétikai programjának ismertetésével foglalkoznak. A szövegek közé szerkesztett fekete-fehér képek közül kevésből következtet-

hetünk csak az egyes produkciók látványvilágára, többségében inkább színlapok és táborokban, fesztiválokon és vendéglőadások során készült társulati fotók láthatók ezeken az illusztrációkon. A könyvnek nem az előadások rekonstrukciója, nem az évadok repertoárjának ismertetése a célja, hanem annak bemutatása, hogyan alakult ki és hagyományozódott tovább az a közösség, amely negyven éve létrehozta a színházi eseményt.

A Szentendrei Teátrum ötvenéves történetének historiográfiai vizsgálatnál olyan kutatási módszertant alkalmazott a Teátrum50 kutatócsoport, „amely egyrészt felhasználja a színháztörténeti vizsgálatok ma is relevánsnak tekinthető hagyományait, másrészt újraértelmezi azt a kortárs színházelmélet és a digitális történetírás lehetőségei felől” (442). A kutatás során a rendelkezésre álló írásos, tárgyi és képi, hangzó és mozgóképi emlékek olyan feltérképezése, rendszerezése és rögzítése valósult meg, melynek szisztematikus közzététele a hazai és nemzetközi színháztörténeti kutatások támogatásának és a teátrumi hagyományok folyamatos újraolvasásának, újragondolásának deklarált szándékával jött létre. Az évek óta tartó alapkutatás kiterjedt korpuszának egy részét publikálták a Timár András főszerkesztői közreműködésével kiadott kötetben.² A kiadvány felépítése a munka kutatói-írói projektjét magába foglaló fázisának hármasszortatát tükrözi: egy témaspecifikus, történeti tanulmányokra alapuló, rendszerező egységet, egy előadáselemzésekből álló értelmezői blokkot és egy oral history-kutatáson alapuló interjúgyűjteményt különít el a kötet három része.

Az első egységben a kutatás során feltárt dokumentumok, kritikák és beszámolók, fényképek és előadásfelvételek, grafikák, színlapok, cikkek és teoretikus írások szisztemati-

kus feldolgozásával olyan tanulmányokat olvashatunk, melyek nem szigorúan kronologikus fejezetekre bontják a Szentendrei Teátrum nyári évadjainak repertoárját, hanem az ötven évet tematikusan meghatározott korszakokra osztva vizsgálják a különböző műsorrétegek megjelenésének, valamint a Teátrum és város közötti viszonyának az alakulását. Ilyenformán olvashatunk összefoglalót a magyar drámatörténeti hagyomány, a zenés színházi, a gyerek- és táncelőadások és mesejátékok repertoárban betöltött szerepéről, a Színház- és Filmművészeti Főiskola (és Egyetem) kapcsolódásairól, és kiemelten foglalkoznak Békés András alapító művészeti vezető, Kerényi Imre és Kovalik Balázs rendezéseivel. Vizsgálat tárgyává teszik a színház működésének és a bemutatott előadások esztétikai paramétereinek Szentendre közéletével és városképével való egymásra hatását és annak kérdését, hogy érvényre juthat-e egy alapvetően lokális színházi tradíciók nélküli városban az a hagyományteremtési kényszer, ami együtt jár egy színház intézményesülésével. Ugyanakkor egyes tanulmányok a Teátrum keretein túllépve, egy tágabb színháztörténeti horizontba illesztik az egyes műfajokat és előadástípusokat, mikor áttekintést adnak a magyarországi gyermekszínházi előzményekről, a bábos gyerekelőadások történetéről vagy a hazai kortárstánc- és néptánc-történetről. E tizenkét tanulmányban felvetett kérdéskörök átfogó vizsgálata „alapot adhat az olvasó számára, hogy elmélyedjen a különböző témák értelmezési lehetőségeiben, megtapasztalja a történeti, történészi szemléletet, amelyre a kutatás egésze épült, rálásson a kutatás elméleti kereteire, az emlékképződés folyamataira” (9).

A második egység hat előadáselemzést tartalmaz, melyek összesen kilenc, a szerkesztők által emblematikusnak ítélt előadás részletes analízisét hajtják végre. Az elemzések azzal a felvállalt céllal, „hogyan a színházi emlékezet megőrzésének kanonizációs folyamatába illesszék a Teátrumot és annak

² Az adatbázis a Teátrum működésének 50 éve alatt megtartott 621 előadását gyűjtötte össze, melyben 296 rendező és 858 színész vett részt.

kiemelkedő produkcióit” (19), négy előadást mutatnak be a Teátrum első tíz évéből (Békés András: *Pikkó herceg és Jutka Perzsi*, 1969; Iglódi István: *Vízkereszt vagy amit akarok*, 1973; Zsámbéki Gábor: *A kávéház*, 1974; Szirtes Tamás: *Dundo Maroje*, 1979), hármat a kétezres évekből (Keszég László: *Dundo Maroje*, 2005; Kovalik Balázs: *Artemis diadala*, 2004; Vidnyánszky Attila: *Dundo Maroje*, 2008), a köztes két évtizedből pedig mindössze kettőt (Vámos László: *Scapin furfangjai*, 1986; Ruszt József: *Pikkó hertzeg és Jutka Perzsi*, 1993).

A kötet harmadik részét az a huszonegy interjú teszi ki, melyet rendezőkkel, előadókkal, képzőművészekkel és szentendrei lakosokkal készítettek, és amelyek a Szentendrei Teátrum sajátos, szubjektív színháztörténetét írják meg. A megszólalók emlékei a rögzítés gesztusával „történelemmé formálódnak, hiszen olyan pillanatok lenyomatai, melyeket az emlékezők kiszakítottak ugyan a történelem folyamatából, de a történelem ismét hatalmába keríti azokat” (260). Míg a könyv első két egysége az objektivitás és a teljesség igényével vizsgálja a tematizált eseményeket, ezek a beszélgetések a résztvevők személyes emlékeiből építenek egy olyan történeti korpuszt, mely lényegi fontosságú volt a kutatás többi egységének felépítésében:

„a személyes elbeszélések új és új aspektusokra hívták fel a figyelmünket, töredékekben fennmaradt információkat rendszereztek, hiányzó mozaikdarabokra, és a fennmaradt dokumentumokból korábban át nem látható kapcsolatokra mutattak rá. S abban is segítettek bennünket, hogy a kutatás során elkészített tanulmányokhoz – felhasználva az intézmény- és személytörténet létrejövő narratíváinak tapasztalatait – minél pontosabban jelölhessük ki vizsgálatunk témaköreit; illetve a Teátrum ötven évének kiemel-

kedő előadásairól készítendő komplex előadáselemzések tárgyait” (19).

Ezzel is magyarázható, hogy miért irányul nagyobb figyelem mindegyik egységben az alapítást követő első évtized eseményeire, mint az azt követő negyven évre. Az olvasóban emiatt esetlegesen jelentkező hiányérzet és a kötet képzeletbeli idővonalának foghíjassága kapcsán felmerülő kérdések azonban nem maradnak teljesen megválaszolatlanok, ahogy azt más recenzensek is kiemelik. Bár a kiadvány „egy megváltoztathatatlan lenyomata az ötvenéves Szentendrei Teátrum történetének, de a honlap nyitott: mindaz, ami nem fért bele e könyvbe, kiegészíthető új kutatási eredményekkel, újabb elemzésekkel, sőt, újabb interjúkkal is”.³ A honlap⁴ a TEATRUM50-kutatás teljes adatbázisát tartalmazza és többirányú szisztematikus keresést tesz lehetővé a teljes korpuszban. A kötet tematikus felosztásától eltérően itt a kronológia a legmeghatározóbb szervező elv: a keresési rendszer alapstruktúráját a kezdőoldalon található idővonal adja, melynek valamely évszámát kiválasztva az adott év dokumentumaihoz férhetünk hozzá.

„Innen, illetve az egyes előadásokra vonatkozó anyagok esetében maguktól az előadásoktól (is) eljuthatunk a tárgyévhez és annak műsorához kapcsolódó *Műsorfüzetek*, *Plakátok*, *Kisnyomtatványok*, *Cikkek* és *Iratok* mappákhoz, az *Emléktár* és a *Látvány* gyűjteményeihez, illetve a *Fotók*, a *Videók* és *Hangfelvételek* digitalizált és archivált anyagaihoz”.⁵

³ NÁRAY István, „Sokszemszögből”, *Revizor: A kritikai portál*, 2022.06.12, <https://revizoronline.com/hu/cikk/9468/masok-akartunk-lenni-a-szentendrei-teatrum-tortenete-az-alapitastol-2020-ig>.

⁴ <https://teatrum50.szentendreiteatrum.hu/>

⁵ Használati útmutató a Teatrum50 honlapon.

A frissítés és bővítés lehetőségét magában hordozó felület szervesen hozzátartozik a *Mások akartunk lenni* könyvhöz, hiszen az folyamatosan hivatkozik a honlapon közzétett forrásokra. Ugyanakkor nagyszerű lehetőséget jelent egy olyan kutató számára, aki érdeklődik a Szentendrei Teátrum (vagy – talán nem túlzás – a magyar színhátság) elmúlt öt évtizedének története iránt, hiszen az itt elérhető forrásanyag segítségével bármely látogató elvégezheti saját kutatását.

A *Mások akartunk lenni* számos perspektívát megszólaltató, olykor részben átfedő, részben ellentmondó, egymással párbeszédbe lépő szövegei lehetővé teszik, hogy ne egy lineáris, zárt olvasata jöjjön létre a Teátrum történetének. Továbbá azt is, hogy a címben konkretizált, a színházat életre hívó ötlet gazdájaként azonosított Zsámbéki Gábortól származó idézet („Mi is mások akartunk lenni, mint az akkor létező színház. Többek és mások”, 263) egyaránt értelmezhető legyen úgy, mint egy esztétikai minőségbeli különbözőségekre vagy a színházi események és a helyszín viszonyának specialitására utaló megállapítás, illetve annak az alkotói szabadság-élménynek a megfogalmazása, ami az 1960-as évek végén egyedülállóan a Szentendrei Teátrumra volt jellemző.⁶

A három bemutatott könyv alapvetően tér el egymástól abban, ahogyan a választott korszakokat megközelítik. Különbözőségük

értelmezhető lenne a személyesség és objektivitás, részletesség és nagyvonalúság koordinátarendszerében. A feltételezhető célközönség is jelentősen más mindhárom kötet esetében. Egy vonás mégis közösnek nevezhető: mind a *Benned a létra*, mind a „...Merő álom”, mind a *Mások akartunk lenni* szerzői és szerkesztői hangsúlyt fektetnek arra a mozzanatra, amikor egy alkotói és egy befogadói csoport, egy közösség létrehozza a saját színházi terét és tevékenységét, és elindítja saját hagyományainak idővonalát.

⁶ „Az 1960-as évek végén, a Teátrum alapításának idején, Szentendrének kitüntetett szerepe volt a magyar kulturális közéletben, mivel ekkorra már a Kádár-kor kirakathelyszenének, ékszerdobozának számított, amelyet a nyugati diplomaták és politikusok számára úgy lehetett mutogatni, mint a művészetek, a festők városát. A korabeli politika erős támogatásával jött létre ez a mai napig büszkén hirdetett és ápolt kulturális tradíció, ahol a képzőművészet mellett a színház is megkísérelte megtalálni a maga helyét, kialakítani ízlésvilágát és saját hagyományait”. TIMÁR, *Mások akartunk...*, 449.